

Dr. Muharem Klapić,
Univerzitet u Tuzli - Ekonomski fakultet
Bosna i Hercegovina

NEKE OSNOVNE TENDENCIJE I KARAKTERISTIKE RAZVOJA TURIZMA U SVIJETU I NA PODRUČJU TUZLANSKOG KANTONA

Abstrakt

U savremenim tokovima svjetske privrede, po intenzitetu rasta i utjecajima na ukupni privredni i društveni razvoj, posebno je, kao privredna grana i društveno-ekonomski proces, prepoznatljiva turističko-ugostiteljska djelatnost. Po zvaničnim pokazateljima i efektima rasta, turizam se približio vodećim privrednim granama: automobilskoj i naftnoj industriji.

U međunarodnom turističkom prometu danas se ostvaruje preko 700 miliona dolazaka turista. Prihodi u međunarodnom turističkom prometu danas se ostvaruje od preko 700 miliona dolazaka turista. Prihodi od međunarodnog turizma dostižu oko 500 milijardi USD. U svjetskim okvirima turizam čini oko 9% ukupne zaposlenosti, odnosno oko 35% vrijednosti izvoza usluga.

Na području Tuzlanskog kantona, turizam pokazuje dugoročno rastuće tendencije. U ovom radu analiziraju se ključne karakteristike i tendencije razvoja turističke privrede u svjetskim okvirima, te posebno osnovna obilježja i mogućnosti razvoja ove djelatnosti na području Tuzlanskog kantona.

1. Osnovne karakteristike i tendencije u razvoju turizma u svijetu

Turizam je društveno-ekonomski fenomen koji je u XX i početkom XXI vijeka poprimio globalne dimenzije. Gotovo da nema zemlje u svijetu koja, u većem i manjem obimu, ne razvija inostrani i domaći turizam. Njegova osnovna karakteristika je masovnost, tj. relativno velik broj učesnika turističkih putovanja. Po nekim procjenama, u domaćim i međunarodnim turističkim putovanjima učestvuje oko 3,5 milijarde ljudi, ili svaki drugi stanovnik planete Zemlje.¹⁾

1) Dr. O. Bakić, *Marketing menadžment turističke destinacije*, Ekonomski fakultet, Beograd 2002., str. 13

Turizam je kao svjetska privredna grana po nekim bitnim pokazateljima ostvario primat u odnosu na ostale grane privrede. Podaci Svjetske turističke organizacije za 2002. godinu pokazuju da je u međunarodnom turističkom prometu ostvareno 714,6 miliona dolazaka turista, što je za 3,1% više nego u 2001. godini. Tokom 2001. godine je ostvaren prihod od međunarodnog turizma u iznosu od 463, 6 milijardi USD, odnosno za 2,8% manje u odnosu na 2000 godinu. Procjene su da će broj dolazaka u međunarodnom turističkom prometu do 2010. godine biti povećan na oko jednu milijardu.²⁾

Mnogi istraživači fenomena turizma ističu da će turistička industrija već početkom trećeg milenijuma stati "rame uz rame" naftnoj i automobilskoj industriji. Već danas u ekonomski najrazvijenijim zemljama svijeta sektor usluga, u kome se nalazi i turizam, zapošljava 60 - 80 % od ukupnog broja zaposlenih.³⁾

Ipak, treba naglasiti da tek posljednjih tridesetak godina je vrijeme kada se turizam intenzivnije fokusira u naučno-stručnom pogledu.⁴⁾

Međunarodna turistička kretanja čine samo manji dio ukupnog turističkog prometa u svijetu. Prema relevantnim procjenama, domaći turistički promet čini u mnogim zemljama i do 70 % ukupnog turističkog prometa.⁵⁾ Po metodologiji GATT-a, vrijednost svjetskog izvoza iznosila je u periodu devedesetih godina oko 600 do 700 milijardi USD, a devizni prihod od međunarodnog turizma (bez prihoda od saobraćaja) između 150 i 200 milijardi USD, što čini oko 30 do 35% vrijednosti izvoza usluga u svijetu.⁶⁾

Turizam, koji čini 9 % ukupne zaposlenosti i 9% od svih potrošačkih izdataka u okviru Evropske unije, danas je jedan od najvećih ekonomskih sektora Evrope i uobličio se kao jedna od ključnih industrija XXI vijeka. Svjetska turistička organizacija procjenjuje da će se broj dolazaka turista u Evropi udvostručiti za 720 miliona do 2020. godine.⁷⁾

2) Megan Epler Wood, *Ekoturizam: principi, postupci i politike za održivost*, Beograd 2002.

3) O. Bakić, ND, str. 13.

4) Isto.

5) M. E. Wood, ND.

6) O. Bakić, ND, str. 19.

7) M. E. Wood, ND.

Tabela 1. *Dolasci turista i prihodi od međunarodnog turizma u svijetu u razdoblju 1950.-1998.*

Godina	Dolasci turista u milijunima	Prosječna stopa promjena (%)	Prihodi u milijardama USA \$	Prosječna stopa promjena (%)
1	2	3	4	5
1950.-1960.	25,2 – 69,3	10,6	2,1 – 6,9	12,6
1961.-1965.	75,3 – 112,9	8,4	7,3 – 11,6	9,7
1966.-1970.	119,9 – 165,8	6,7	13,3 – 17,9	6,1
1971.-1975.	165,8 – 222,3	6,0	20,0 – 40,7	14,3
1976.-1980.	228,9 – 285,9	4,5	44,4 – 103,1	18,4
1981.-1985.	287,1 – 327,2	2,6	107,5 – 118,1	1,9
1986.-1990.	338,9 – 458,2	6,2	143,5 – 268,9	13,4
1991.-1995.	463,9 – 565,5	4,0	277,6 – 405,1	7,9
1996.-1998.	596,5 – 625,2	1,6	435,6 – 444,7	0,7

Izvor: Dr. A. Dulčić, *Upravljanjem razvojem turizma, Mate d.o.o., Zagreb 2001.*, i dr. O. Bakić, *Marketingmenadment turističke destinacije, Ekonomski fakultet Beograd 2002.*

Dugoročne tendencije međunarodnog turističkog prometa i potrošnje izuzetno su povoljne. Od 1950. do 1997. godine, broj dolazaka u međunarodnom turizmu povećan je sa 25 na 625 miliona, tj. 25 puta. Prihodi od međunarodnog turizma (bez prihoda od međunarodnog putničkog saobraćaja), u istom intervalu uvećani su za 212 puta, odnosno sa 2,1 na 444 milijardi USD. Pri tome, prosječna stopa rasta broja dolazaka za cijelo razdoblje iznosi 6, 8 %, a prihoda 11,5%.

Razvoj savremenog turizma u svijetu globalno obilježava šest glavnih karakteristika:

1. Povećana razina životnog standarda ne samo u najrazvijenijim industrijskim zemljama, nego i u brojnim drugim zemljama i djelovima svijeta.
2. Povećan fond slobodnog vremena i pravo na plaćeni godišnji odmor zaposlenog stanovništva u velikom broju zemalja.
3. Povećan fond raspoloživih slobodnih sredstava nakon podmirenja egzistencijalnih životnih potreba od kojih se alimentiraju i sredstva namjenjena turističkom korištenju.
4. Visok stupanj urbanizacije.
5. Uključivanje novih struktura i segmenata stanovništva u kategoriju potencijalne turističke potražnje.
6. Povećana mogućnost korištenja modernih sredstava masovnog transporta.⁸⁾

“Prostorna koncentracija turističkih dolazaka na samo nekoliko geografskih uih prostora na Zemlji, jedno je od vrlo važnih obilježja suvremenih turističkih kretanja u svijetu. Može čak konstatirati da se radi o vrlo visokom stupnju te koncentracije, ali i o vrlo ozbiljnim posljedicama takvog stanja za sve one koji tek traže vlastiti

8) Dr. B. Vukonić i Mr. K. Keča, *Pojam, načela, postupci*, Ekonomski fakultet, Zagreb 2001., str. 38.

turistički status i afirmaciju na međunarodnom turističkom tržištu. Već i približni pokazatelji na razini velikih svjetskih regija pokazuju koliko je intenzivna bila ta koncentracija u prošlosti i danas. Osnovni komentar u vezi s takvom prostornom distribucijom svjetskog turističkog prometa sasvim je jednostavan i ujedno vrlo simptomatičan za ocjenu današnjih prilika u svjetskom turizmu: globalna prostorna distribucija međunarodnog turizma u svijetu, ograničena je na samo dva kontinenta -Evropu i Sjevernu Ameriku. Na tim kontinentima se realizira oko 90 % ukupnog fizičkog obujma međunarodnog turizma. No i u ovim prostorima turizam je pretežno koncentriran na samo nekoliko užih područja. U Evropi to su Sredozemlje i alpski prostor, gdje se realizira oko 2/3 cjelokupnoga evropskoga međunarodnog turističkog prometa. Danas se ovim prostorima sve više priključuju crnomorsko receptivno turističko područje, te prostori planinskih masiva Tatra, Karpata i Dinarida."⁹⁾

Značenje Evrope, odnosno prvenstveno zemalja Evropske unije u međunarodnoj turističkoj potražnji, izuzetno je veliko, što ide u prilog tvrdnji da je Evropa bila, a i još je uvijek najznačajnija turistička makro-regija svijeta. Procjena World Tourism and Travel Councila-a ukazuje na sljedeće:

1. Učinci od turizma Evropske unije iznose oko 1, 3 biliona USD u 1999. godini.
2. Ukupan broj zaposlenih u turizmu zemalja EU, procjenjeni su na više od 22 miliona.
3. Udjel EU u svjetskom turizmu iznosi visokih 36% u gospodarskim učincima i 12 % u radnoj snazi.
4. Ukupni gospodarski učinci od putovanja domaćih stanovnika u EU, procjenjuju se na 746 milijardi USD (obuhvaćaju prihode od usluga prevoza, smještaja, hrane, pića, kupovine, zabave i svega ostalog neophodnog za putovanje).
5. Od putovanja u inozemstvo ostvaruje se u EU 220 milijardi USD.
6. Njemačka, Francuska, Italija, Velika Britanija i Španjolska lideri u turističkog gospodarskog prosperiteta u EU. Te zemlje ukupno ostvaruju 79 % bruto društvenog proizvoda od turizma u EU, odnosno konkretno 990 milijardi USD.
7. Udio zaposlenosti vodećih pet zemalja u turizmu EU, u ukupnoj zaposlenosti iznosi oko 77 %, a procjenjen je na 17 miliona.¹⁰⁾

Istočna Azija i Pacifik bilježe povećanje broja dolazaka stranih turista u promatranom razdoblju. Tako, u 1997. godini njihov udio u distribuciji ukupnog broja stranih turista u svijetu iznosi oko 14 %, dok je u 1980. godini iznosio 7, 51 %. Pri tome, svoj su udio najviše povećale zemlje sjeveroistočne Azije (sa 3, 7 % na 7, 94 %).

9) Isto, str. 44 i 45.

10) Dr. A. Dulčić, *Upravljanje razvojem turizma*, Mate, d.o.o. Zagreb 2001., str. 28

Tabela 2. *Godišnji prihodi od turističko-ugostiteljske djelatnosti u nekim zemljama, 2002.*

Zemlje	Ukupni prihodi (milioni KM)	Prihodi po 1 stanovniku (KM)
Španija	67000	1825
Francuska	73000	1116
SAD	161000	559
Italija	58000	1000
Kina	40000	31
Tuzlanski kanton	13	29

Izvor osnovnih podataka: H. Sejdinović, *Statistika u turizmu, Tuzla*

Tabela 3. *Broj dolazaka turista, ukupno i na hiljadu stanovnika*

Zemlje	Broj turista (milioni)	Broj dolazaka na hilj. stanovnika
Španija	52.000.000	1293
Francuska	77.000.000	1283
SAD	45.000.000	681
Italija	40.000.000	157
Kina	37.000.000	29
Tuzlanski kanton	42.000	81

Izvor: osnovnih podataka: H. Sejdinović, *Statistika u turizmu, Tuzla*

Među zemljama najveći broj dolazaka i prihoda po jednom stanovniku ostvaruju Španija, Francuska, SAD i Italija.

Tabela 4. *Trendovi međunarodnih turističkih prihoda po regijama*

Regija	Porast 1989.-98. (u milijardama USD)	Prosječni godišnji porast (%)		
		1989.-1993.	1994.-1998.	1989.-1998.
Afrika	5,1	8,8	8,7	8,7
Amerike (S i J)	61,1	10,9	6,2	8,1
Istočna Azija i Pacifik	39,5	12,0	3,8	8,9
Europa	110,2	9,2	6,0	7,7
Srednji istok	5,2	6,1	11,0	8,9
Južna Azija	2,4	7,9	9,4	9,3
SVIJET	223,5	10,0	5,9	8,1

Preuzeto iz: Prof. dr. B. Vukonić i mr. K. Keča, *Turizam i razvoj: pojam, načela, postupci*, Mikrorad, d.o.o. i Ekonomski fakultet, Zagreb, 2001., str. 44.

Tabela 5. *Trendovi međunarodnih turističkih dolazaka po regijam*

Regija	Porast 1989.-98. (u milijunima turističkih dolazaka)	Prosječni godišnji porast (%)		
		1989.-1993.	1994.-1998.	1989.-1998.
Afrika	11,1	7,6	6,9	6,8
Amerike (S i J)	33,2	4,5	3,1	3,7
Istočna Azija i Pacifik	39,2	10,5	3,1	6,9
Europa	106,2	3,9	3,0	3,8
Srednji istok	7,1	7,4	5,1	6,9
Južna Azija	2,0	3,7	7,0	5,9
SVIJET	198,8	5,0	3,2	4,3

Preuzeto iz: Prof. dr. B. Vukonić i mr. K. Keča, *Turizam i razvoj: pojam, načela, postupci*, Mikrorad, d.o.o. i Ekonomski fakultet, Zagreb, 2001., str 43.

Tabela 6. Međunarodni turistički dolasci i prihodi po regijama
u razdoblju 1989. - 1998.
- dolasci u milijunima, prihodi u milijardama USD -

Regija	1989.	1990.	1991.	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.
Svijet										
-Dolasci	426,5	458,2	464,0	503,4	519,0	550,5	565,5	596,5	610,8	625,0
-% promjene	8,0	7,4	1,2	8,5	3,1	6,1	2,7	5,5	2,4	2,4
-Prihodi	221,3	268,9	277,6	315,1	324,1	354,0	405,1	435,6	436,0	444,7
-% promjene	8,3	21,5	3,2	13,5	2,9	9,2	14,1	7,5	0,1	2,0
Afrika										
-Dolasci	13,8	15,1	16,2	18,0	18,5	19,1	20,4	21,8	23,2	24,9
-% promjene	10,5	9,0	7,6	11,3	2,8	3,0	6,6	7,2	6,1	7,5
-Prihodi	4,5	5,3	5,0	6,2	6,3	6,8	7,4	8,7	9,0	9,6
-% promjene	-1,5	18,6	-5,7	23,3	1,6	8,6	7,5	18,6	3,3	5,9
Amerike (J i S)										
-Dolasci	87,0	93,6	96,7	103,6	103,6	106,4	110,5	116,9	118,5	120,2
-% promjene	4,7	7,6	3,3	7,1	0,1	2,7	3,8	5,8	1,3	1,4
-Prihodi	60,2	70,0	77,8	85,5	91,1	95,2	102,7	112,4	118,8	121,2
-% promjene	17,3	16,4	11,1	9,8	6,5	4,5	7,9	9,5	5,6	2,1
Ist. Azija/Pacifik										
-Dolasci	47,8	54,6	56,4	64,2	71,2	76,8	81,4	89,0	88,0	86,9
-% promjene	1,6	14,3	3,4	13,8	10,8	7,9	5,9	9,4	-1,2	-1,2
-Prihodi	34,2	39,2	40,4	47,4	53,9	63,4	74,5	82,3	76,6	73,7
-% promjene	12,3	14,4	3,2	17,2	13,7	17,8	17,5	10,5	-6,9	-3,8
Europa										
-Dolasci	266,3	282,9	283,0	303,0	310,8	331,5	335,6	350,3	361,5	372,5
-% promjene	10,5	6,2	0,1	7,1	2,6	6,7	1,2	4,4	3,2	3,0
-Prihodi	115,9	148,0	148,1	168,2	164,5	179,1	209,5	219,9	218,2	226,1
-% promjene	3,7	27,7	0,1	13,6	-2,2	8,9	17,0	5,0	-0,8	3,6
Srednji istok										
-Dolasci	8,6	9,0	8,4	10,9	11,4	12,8	13,5	14,1	14,8	15,6
-% promjene	1,4	4,6	-6,6	30,5	4,4	12,3	5,6	4,3	5,3	5,3
-Prihodi	4,5	4,4	3,8	5,1	5,7	6,4	7,5	8,2	9,1	9,7
-% promjene	3,9	-2,2	-13,2	32,7	12,5	12,1	17,6	9,6	10,8	6,4
Južna Azija										
-Dolasci	3,0	3,2	3,3	3,6	3,5	3,9	4,2	4,4	4,8	5,1
-% promjene	6,5	3,9	3,2	9,9	-2,0	10,1	8,6	5,6	8,9	5,0
-Prihodi	2,0	2,0	2,3	2,8	2,7	3,1	3,5	3,9	4,3	4,4
-% promjene	6,3	2,4	14,9	19,0	-3,2	14,4	13,8	13,0	8,4	2,8

Preuzeto iz: Prof. dr. B. Vukonić i mr. K. Keča, *Turizam i razvoj: pojam, načela, postupci*, Mikrorad, d.o.o. i Ekonomski fakultet, Zagreb, 2001., str 47.

Tabela 7. *Najvažnijih 20 turističkih destinacija u svijetu po kriteriju međunarodnih turističkih u 1998.**

Rang			Zemlje	Dolasci turista (u 000) u 1998.	Udio u ukupnom broju dolazaka u 1998. %
1990.	1995	1998.			
1	1	1	Francuska	70,000	11,2
3	3	2	Španjolska	47,743	7,6
2	2	3	SAD	47,127	7,5
4	4	4	Italija	34,829	5,6
7	5	5	Ujedinjeno Kraljevstvo	25,475	4,1
12	8	6	Kina	24,000	3,8
8	7	7	Meksiko	19,300	3,1
27	9	8	Poljska	18,820	3,0
10	11	9	Kanada	18,659	3,0
6	10	10	Austrija	17,282	2,8
9	13	11	Njemačka	16,504	2,6
6	12	12	Češka Republika	16,325	2,6
17	18	13	Ruska Federacija	15,810	2,5
5	6	14	Mađarska	14,660	2,3
14	17	15	Portugal	11,800	1,9
13	16	16	Grčka	11,077	1,8
11	14	17	Švicarska	11,025	1,8
19	15	18	Kina, Hong Kong	9,600	1,5
24	20	19	Turska	-	-
21	21	20	Tajland	-	-
UKUPNO 1 - 20				446,956	71,5
UKUPNO SVIJET				625,236	100,00

*Isključeni jednodnevni posjetitelji

Preuzeto iz: Prof. dr. B. Vukonić i mr. K. Keča, *Turizam i razvoj: pojam, načela, postupci*, Mikrorad, d.o.o. i Ekonomski fakultet, Zagreb, 2001., str 50.

Tabela 8. *Top 20 turističkih destinacija po kriteriju prihoda od međunarodnog turizma u 1998. **

Rang			Zemlje	Dolasci turista (u 000) u 1998.	Udio u ukupnom broju dolazaka u 1998. %
990.	1995	1998.			
1	1	1	SAD	74,240	16,7
3	2	2	Italija	30,427	6,8
2	3	3	Francuska	29,700	6,7
4	4	4	Španjolska	29.585	6,7
5	5	5	Ujedinjeno Kraljevstvo	21,295	4,8
25	6	6	Njemačka	16,840	3,8
7	10	7	Kina	12,500	2,8
9	9	8	Austrija	12,164	2,7
15	12	9	Kanada	9,133	2,1
65	13	10	Austrlija	8,575	1,9
21	15	11	Poljska	8,400	1,9
8	21	12	Turska	8,300	1,8
10	9	13	Švicarska	8,208	1,8
11	17	14	Meksiko	7,850	1,8
14	8	15	Kina, Hong Kong	7,114	1,6
23	23	16	Ruska Federacija	7,107	1,6
12	11	17	Singapur	6,501	1,5
13	14	18	Tajland	6,392	1,4
14	16	19	Nizozemska	5,749	-
18	19	20	Republika Koreja	5,700	-
UKUPNO 1 - 20				315,780	71,0
UKUPNO SVIJET				444,741	100,00

*Isključen prijevoz

Preuzeto iz: Prof. dr. B. Vukonić i mr. K. Keča, *Turizam i razvoj: pojam, načela, postupci, Mikrorad, d.o.o. i Ekonomski fakultet, Zagreb, 2001., str 51.*

Tabela 9. *Deset najvažnijih destinacija u svijetu po kriteriju međunarodnih dolazaka u 1999.*

Rang	Zemlje	Dolasci u 000	Udio u svjetskom tržištu (%)
1.	Francuska	71,400	10,9
2.	Španjolska	51,958	7,9
3.	SAD	46,938	7,1
4.	Italija	35,839	5,5
5.	Kina	27,047	4,1
6.	UK	25,740	3,9
7.	Meksiko	20,216	3,1
8.	Kanada	19,556	3,0
9.	Poljska	17,940	2,7
10.	Austrija	17,630	2,7
UKUPNO 1 - 10		334,264	50,9
UKUPNO SVIJET		657,000	100,0

Preuzeto iz: Prof. dr. B. Vukonić i mr. K. Keča, *Turizam i razvoj: pojam, načela, postupci, Mikrorad, d.o.o. i Ekonomski fakultet, Zagreb, 2001., str. 52.*

Tabela 10. *Prognoze međunarodnih turističkih dolazaka po regijama u razdoblju 1995. - 2020.*

Regije	Turistički dolasci u milijunima						
	Bazna godina 1995.	Prognoze			Prosječni god. porast (%)		
		2000.	2010.	2020.	1995. 2000.	2000. 2010.	2010. 2020.
Europa	20	27	46	75	6,0	5,6	5,1
Severna Amerika (S i J)	111	134	195	285	3,9	3,8	3,8
Azija i Pacifik	80	116	231	438	7,7	7,2	6,6
Ostala	335	390	527	717	3,1	3,1	3,1
Bliski Istok	14	19	37	69	6,9	6,7	6,5
Južna Azija	4	6	11	19	6,4	6,2	5,8
ET	564	692	1 047	1 602	4,2	4,2	4,4

Preuzeto iz: Prof. dr. B. Vukonić i mr. K. Keča, *Turizam i razvoj: pojam, načela, postupci, Mikrorad, d.o.o. i Ekonomski fakultet, Zagreb, 2001., str. 53.*

II Razvoj turističke djelatnosti na području Tuzlanskog kantona

II 1. Realizovane investicije

U razvoju turističko-ugostiteljske djelatnosti Tuzlanskog kantona u relativno dugom vremenskom razdoblju i to od sredine 70-tih do početka prve decenije XXI vijeka, tj. za oko dvije i po decenije, investirano je 103,2 miliona KM. Pri tome, gro ovih investicija 92,7 mil. KM (89,4%) odnosi se na investicije realizovane u predratnom

periodu. Kako je u istom razdoblju u privredi TK-a u proizvodne djelatnosti investirano 4.657 miliona KM, može se uočiti da je turističko-ugostiteljska djelatnost, u ukupno investiranim sredstvima, simbolično participirala u visini učešća 1,9%.

Teritorijalni aspekt distribucije investiranih sredstava u turističko-ugostiteljsku djelatnost ukazuje na velike disproporcije u pogledu učešća pojedinih opština. Najznačajnije je participirala Tuzla, čak sa 72,2%, a relativno značajno je i učešće opštine Gradačac (10,3%). Međutim, udio ostalih opština je simboličan i, pojedinačno uzet, kreće se između 0,2% (Kalesija) i 4,2% (Banovići).

Tabela 11. *Investicije u turističko-ugostiteljsku djelatnost TK po opštinama, kumulativ 1976.-1989.*

OPŠTINA	Iznos (hilj. KM)	Udio u %	OPŠTINA	Iznos (hilj. KM)	Udio U %
Banovići	3.871	4,2	Lukavac	2.379	2,6
Čelić	Sapna
Doboj Istok	Srebrenik	3.477	3,8
Gračanica	3.732	4,0	Teočak
Gradačac	9.530	10,3	Tuzla	66.493	72,2
Kalesija	160	0,2	Živinice	496	0,5
Kladanj	2.000	2,2	TK	92.138	100,0

Izvor: Statistički bilten "Investicije"- RZS, Sarajevo, razna godišta.

Tabela 12. *Investicije 1996. - 2002. (u hilj. KM)*

Godina	Ostvarene investicije	Lančani Indeks
1996.	752	-
1997.	2.813	374,0
1998.	1.353	48,1
1999.	369	27,3
2000.	3.572	968,0
2001.	1.234	34,5
2002.	970	78,6
Kumulativ	11.063	

Izvor: Podaci Federalnog zavoda za statistiku, Sarajevo.

Suma ulaganja po stanovniku godišnje, u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti za razdoblje od 1976. do 1989. godine, ukazuje na značajno zaostajanje Tuzlanskog kantona (13,4 KM) za prosjekom BiH (18,3 KM).

Prema sumi ulaganja u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti po stanovniku (u poslijeratnom razdoblju) Tuzlanski kanton je na četvrtoj poziciji i tek 45,2% prosjeka Federacije BiH, ili 27,8% prosjeka ulaganja u Hercegovačko-neretvanskom, odnosno 13,7% u Sarajevskom kantonu.

Poratne investicije (period 1996.-2002.) čine tek 10, 6 % sredstava uloženi u turističko-ugostiteljsku djelatnost Tuzlanskog kantona u posljednjih 25 godina. Pri tome, posebno je evidentno da trend investicijske aktivnosti pokazuje naglašeno oscilatorne tendencije. Štaviše, od 2000. godine obim ulaganja je u opadanju.

II 2. Efekti u zapošljavanju

Investiciona aktivnost opredijelila je nivo i dinamiku zapošljavanja u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti. U razdoblju od 1970. do 1990. godine ostvaren je apsolutni porast zaposlenosti od oko 1.850 lica, ili oko 90 lica godišnje.

Najveći porast zaposlenosti je ostvaren u dva srednjoročja, i to od 1970. do 1975. godine (625 novozaposlenih) i od 1980. do 1985. godine (674 lica). U ovim razdobljima posebno u periodu 1980-1985. godine, realizovani su najznačajniji investicioni zahvati u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti.

Tabela 13. *Broj zaposlenih u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti Tuzlanskog kantona, regije sjeveroistočne Bosne i Bosne i Hercegovine*

Period	Tuzlanski kanton	Regija sjeveroistočne Bosne	Bosna i Hercegovina	Udio TK u Regiji (%)	Udio TK u BiH (%)
1970.	1.150	1.656	10.900	69,4	10,5
1980.	2.097	3.212	25.200	65,3	8,3
1990.	3.003	4.630	36.700	64,8	8,2
Stopa rasta (1970.-1990.)	4,9	5,3	6,2	-	-
			FBiH		Udio u FBiH
1996.	1.197	1.900*	6.000	63,0	19,9
2002.	2.206	3.800*	14.306	58,0	15,4
Stopa rasta (1996.-2002.)	10,7	12,2	-	-	-

*Procjena

Izvor: Prema podacima Federalnog i Republičkog zavoda za statistiku, Sarajevo.

Izvedeni pokazatelji upućuju na neke značajne činjenice, i to:

1. Sporiji tempo razvoja kapaciteta u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti Kantona (stopa 4,9% u razdoblju 1970.-1990.) u odnosu na regiju sjeveroistočne Bosne (stopa 5,3%), kao i u odnosu na BiH (stopa 6,2%).
2. U poratnom periodu (1996.-2002.), udvostručena je zaposlenost u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti Kantona i Regije. Pri tome je rast zaposlenosti u

turističko-ugostiteljskoj djelatnosti na području Tuzlanskog kantona bio nešto sporiji (stopa 10,7%) u odnosu na istu oblast Regije (stopa 12,2%).

3. *Kako je zaposlenost u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti Tuzlanskog kantona dinamičnije rasla nego na nivou cijele privrede ovog Kantona, to je i udio ove privredne oblasti u ukupnom broju zaposlenih Tuzlanskog kantona porastao od 1,8% u 1996. godini na 3,2% u 2002. godini.*
4. *U skupini deset kantona Federacije BiH, Tuzlanski kanton je veličinom broja zaposlenih u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti 2.206, što čini 15,4% F BiH, rangiran na trećoj poziciji, poslije Sarajevskog kantona (3.837 ili 26,7%), Zeničko-dobojskog kantona (2.624 ili 18,4%).*

II 3. Obim i struktura ostvarenog prometa

Promet u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti je u izraženom usponu. Ukupan promet je u razdoblju od 1997. do 2003. Godine povećan za 81,9%. Pri tome, najbrže raste promet u objektima (trenutno) u mješovitoj svojini (indeks 357,6), zatim u privatnoj (indeks 245,6), te u državnoj svojini (118,4).

Tabela 14. *Promet u ugostiteljstvu po sektorima svojine u TK (u hilj. KM)*

	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	Udio u %	Indeks 2002. 1997.
ET UKUPNO	8076	11136	10682	9340	6876	13100	14694	100,0	161,9
u državnoj svojini	5523	3717	3199	3116	2252	4906	6542	44,5	118,4
u privatnoj svojini	870	975	989	1245	1176	1512	2137	14,6	245,6
u mješovitoj svojini	1682	6444	6495	4978	3448	4398	6015	40,9	357,6
	67706	68831	66794	68900	60784	71010	76286	-	112,6
K u FBiH (%)	11,9	16,2	16,0	13,6	11,3	18,4	...19,3	-	-

Izvor: Dokumentacija Federalnog zavoda za statistiku, Sarajevo.

Najveći ugostiteljski promet ostvaruju hoteli (48,4% ukupnog ugostiteljskog prometa u Kantonu) i restorani (37,3%). Restorani društvene ishrane ujedno pokazuju najveće postratno uvećanje prometa (čak 31 puta), dok najbrži rast prometa u posljednjoj godini bilježe kafane/barovi, moteli i konobe.

Tabela 15. *Promet u ugostiteljstvu TK
po vrstama ugostiteljskih objekata (hilj. KM)*

Ugostiteljski objekti	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	Udio u %	<u>2003.</u> 1997.
PROMET UKUPNO	8076	11136	10682	9340	6876	13100	14694	100,0	181,9
Hoteli	5812	6417	5711	5427	4041	6274	7111	48,4	122,3
Moteli	468	388	534	496	244	405	544	3,7	116,2
Restor. klasični	810	738	721	430	227	341	514	3,5	63,4
Restor. društv. ishrane	177	2503	2544	2113	1405	49444	5481	37,3	3096,0
Čevabdžinice	-	-	-	-	220	139	88	0,6	-
Ostali objekti	809	1090	1172	874	739	997	940	6,4	116,2

Izvor: Dokumentacija Federalnog zavoda za statistiku, Sarajevo.

Kakva je pozicija Tuzlanskog kantona među kantonima FBiH prema veličini ostvarenog prometa u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti? Na bazi prikupljenih podataka, koji se odnose na 2002. i 2003., godinu može se zaključiti da je Tuzlanski kanton, po visini učešća u ukupnom prometu turističko-ugostiteljske djelatnosti u FBiH (19,3%), rangiran na drugoj poziciji (poslije Kantona Sarajevo 47,8%), te da je u posmatranom periodu ostvaren porast učešća ovog Kantona (povećanje od 18,4% u 2002.) na 19,3% u 2003. godini.

Prema veličini ostvarenog prometa, po stanovniku u 2003. godini (28, 8 KM), Tuzlanski kanton je u FBiH rangiran na trećoj poziciji (poslije Kantona Sarajevo 90, 9 KM i Hercegovačko-neretvanskog 48,6%).

U odnosu na turistički i privredno najrazvijenija područja u svijetu, Tuzlanski kanton je, po veličini prihoda, u velikom zaostatku. Podaci pokazuju da se danas u privredno najrazvijenijim zemljama svijeta od turizma ostvaruje cca 500-1800 KM po stanovniku godišnje, a u Tuzlanskom kantonu oko 30 KM.

Tabela 16. *Godišnji prihodi od turističko-ugostiteljske djelatnosti u nekim zemljama, 2002.*

Zemlje	Ukupni prihodi (milioni KM)	Prihodi po 1 stanovniku (KM)
Španija	67000	1825
Francuska	73000	1116
SAD	161000	559
Italija	58000	1000
Kina	40000	31
Tuzlanski kanton	13	29

Izvor osnovnih podataka: H. Sejdinović, Statistika u turizmu, Tuzla.

Najveće efekte u turizmu, posmatrane kroz nivo prihoda po stanovniku, postiže Španija (1825 KM, što je 63,0 puta više u odnosu na TK-a), zatim Francuska (1116 KM ili 38,5 puta više nego u TK-a), Italija (1000 KM ili 34,4 puta više nego u TK-a) itd.

II 4. Ostvareni društveni proizvod

U turističko-ugostiteljskoj djelatnosti Kantona, u razdoblju od 1970. do 1990. godine ostvareno je 503,1 miliona KM društvenog proizvoda, što čini 58,3% D.P. regije sjeveroistočne Bosne, odnosno 7,3% D.P. bosanskohercegovačke privrede u tom periodu.

Tabela 17. *Dinamika društvenog proizvoda turističko-ugostiteljske djelatnosti TK-a, regije sjeveroistočne Bosne i Bosne i Hercegovine*

Period	Tuzlanski kanton	Regija SiB	BiH	Učešće TK (u %)	
				U Regiji	U BiH
1970.	10,2	14,9	128,6	68,4	8,1
1975.	20,5	33,0	243,3	62,1	8,4
1980.	29,8	55,8	382,5	53,4	7,8
1985.	27,3	46,8	382,8	58,3	7,1
1990.	39,6	74,9	562,6	52,9	7,0
Stopa rasta 1970-1990.	7,0	8,4	7,7	-	-

Izvor: Dokumentacija RZS, Sarajevo.

Podaci potvrđuju dvije karakteristične činjenice: Prvo, evidentan je *kontinuirani rast* društvenog proizvoda *turističko-ugostiteljske djelatnosti* u relativno dugoj retrospektivi (dvodecenijsko razdoblje), i to u *sva tri teritorijalna obuhvata*: na području Tuzlanskog kantona, regije sjeveroistočne Bosne i BiH, što potvrđuje *značaj* ove djelatnosti u *okvirima ukupne privrede*. Drugo, rast društvenog proizvoda turističko-ugostiteljske djelatnosti na području Kantona (stopa 7,0%), *sporiji je nego u Regiji* (8,4%) *i u BiH* (7,7%), što je rezultiralo iz utjecaja različitih faktora (investicije, kapaciteti, infrastruktura, kadrovski faktor, organizovanost i dr.). Treća, relevantna činjenica, vezana je za porijeklo ostvarenih efekata turističko-ugostiteljske djelatnosti s obzirom na *vlasnički aspekt*: *dominantan* je udio ostvarenog D.P. iz društvenog sektora (oko 75%).

U posratnom periodu (2002.) iz turističko-ugostiteljske djelatnosti Kantona *postiže se tek oko 50% društvenog proizvoda u odnosu na nivo iz 1990. godine.*

Tabela 18. Društveni proizvod turističko-ugostiteljske djelatnosti u razdoblju 1996.-2002. (u mil. KM)

Period	Turističko-ugostiteljska djelat. TK	Turističko-ugostiteljska djelat FBiH	Udio TK u FBiH
1996.	13,3	80,5	16,5
1997.	14,7	126,4	11,6
1998.	16,2	137,6	11,8
2002.	18,0*	132,0	13,5
Stopa rasta 1996-2002.	5,1	8,5	-

*Procjena

Izvor: Dokumentacija Federalnog zavoda za statistiku, Sarajevo.

Uočljiv je trend *blagog porasta* društvenog proizvoda turističko-ugostiteljske djelatnosti u Kantonu tokom poratnog razdoblja (stopa rasta 5,1%). Dinamičniji rast D.P. ove djelatnosti u okvirima prostora FBiH (8,6%), rezultirao je padom učešća ove djelatnosti Tuzlanskog kantona u FBiH, i to od 16,5% u 1996. na 13,5% u 2002. godini.

Turističko-ugostiteljska djelatnost Tuzlanskog kantona u ukupnom društvenom proizvodu privrede Kantona participira u nivou 1,8%, što je *simbolično* učešće u odnosu na privredno razvijena područja (cca 6%).

II 5. Kulturno - historijsko nasljeđe Tuzlanskog kantona kao važna pretpostavka razvoja Turističke privrede

Kulturno-historijsko naslijeđe izuzetno je važna pretpostavka u razvoju turističke ponude svake destinacije. Tuzlanski kanton, u okviru prostora Bosne i Hercegovine, svrstava se u područje za koja je karakteristično *izuzetno obilje kulturno-historijskih spomenika* još od najranijih, prahistorijskih, epoha. Pri tome, nužno je naglasiti da je ova komponenta u turističkoj ponudi ovog Kantona samo simbolično valorizovana.

Prema rezultatima dosadašnjih istraživanja na području Tuzlanskog kantona, evidentiran je 381 spomenik kulturno-historijskog naslijeđa i prirodnih rijetkosti. Osim registrovanih, na području Kantona postoji i značajan broj (89) neregistrovanih spomenika kulturno-historijske baštine. Oni pripadaju raznim historijskim periodima, pretežno srednjovjekovnom, zatim osmanskom, austro-ugarskom, te i ostalim.

Tabela 19. Pregled registrovanog spomeničkog naslijeđa Tuzlanskog kantona

OPŠTINA	Praistorijski i antički period	Srednjovj ekovni period	Osmanski period	Austro- ugarski period	Ostali periodi	UKUPNO
Banovići	-	2	-	-	-	2
Čelić	-	4	5	-	1	10
Doboj Istok	2	-	-	-	-	2
Gračanica	7	1	8	1	-	17
Gradačac	6	8	12	-	-	26
Kalesija	2	23	-	-	-	25
Kladanj	5	85	42	6	4	142
Lukavac	-	2	1	1	-	4
Sapna	2	-	-	-	-	2
Srebrenik	1	2	1	-	-	4
Teočak	-	3	-	-	-	3
2. Tuzla	7	9	51	54	2	123
3. Živinice	-	15	6	-	-	21
UKUPNO	32	154	126	62	7	381

Izvor podataka: Grupa autora (M. Kikanović, M. Franković i dr.), Studija prirodne i historijske vrijednosti Tuzlanskog kantona, Ekonomski institut Tuzla, oktobar 2001.

Tabela 20. Neregistrovani kulturno-historijski spomenici
na području Tuzlanskog kantona

OPŠTINA	Srednjovje kovni period	Osmanski period	Austro- ugarski period	Ostali periodi	UKUPNO
1. Banovići	-	-	-	3	3
2. Čelić	6	6	2	2	16
3. Doboj Istok	1	-	-	-	1
4. Gračanica	-	2	1	3	6
5. Gradačac	-	1	2	4	7
6. Kladanj	1	-	1	6	8
7. Lukavac	-	2	3	1	6
8. Sapna	1	1	-	2	4
9. Srebrenik	1	1	1	2	5
10. Teočak	-	1	-	1	2
11. Tuzla	1	5	2	8	16
12. Živinice	-	9	-	4	13
UKUPNO	11	28	12	36	89

Izvor: Prostorni plan Tuzlanskog kantona do 2020. god., Zavod za urbanizam, 2003. Tuzla, str 26.

Osnovne karakteristike kulturno-historiskog naslijeđa Tuzlanskog kantona svode se na sljedeće:

1. Na relativno uskom prostornom segmentu kulturne cjeline Bosne i Hercegovine (na prostoru TK-a), otkriveni su i sačuvani tragovi (spomenici i spomenički kompleksi) kulturnih cjelina Evrope, Vizantije, Mediterana,

Orijenta, i civilizacija koje su se u kontinuitetu smjenjivale od paleolita do savremenog doba. Najveći broj registrovanih spomenika (154 ili 40, 4 %) datira iz srednjovjekovnog perioda, zatim iz osmanskog (126 ili 33, 1 %), austro-ugarskog (62 ili 16, 3%), prahistorijskog (32 ili 8, 4 %), te ostalog (7 ili 1, 8 %). Treba naglasiti da većina lokaliteta spomeničkog naslijeđa nije sistematski istražena, mada je izvršen niz sondažnih i zaštitnih iskopavanja. Pretežan broj lokaliteta je otkriven slučajnim arheološkim nalazima.

2. *Kulturno-historijska baština je sačuvana ovdje u njenom "izvornom" stanju, na "autohtonom, matičnom toku kulture (stećci, etnografski objekti)", okružena adekvatnim antropografskim sadržajima.*
3. *Teritorijalno posmatrano, kulturno-historijski spomenici u ovom Kantonu disponirani su na prostorima svih opština, a najveći broj na području opštine Kladanj (143 ili 37, 5 %), zatim Tuzle (123 ili 32, 3 %), te Gradačca (26 ili 6, 8 %) i Kalesije (25 ili 6, 6 %). Jedan od najvećih arheoloških lokaliteta je nesumnjivo područje grada Tuzle, gdje je otkriveno najstarije sojeničko naselje na tlu Evrope.*

Prema stanju očuvanosti sva dobra kulturno-historijskog naslijeđa su svrstana u tri skupine:

- *prvu (7 spomenika ili 12,7%), koju čine objekti građeni u novije vrijeme ili su restaurirani većim zahvatima, tj. dobro očuvani;*
- *drugu (28 spomenika ili 51%), u kojoj su objekti na kojima su vršene intenzivne aktivnosti tekućeg održavanja, tj. srednje očuvani objekti; i*
- *treću (20 spomenika ili 36,4%), u koju spadaju spomenici s veoma izraženim deformacijama na svim dijelovima, tj. loše očuvani objekti (zapušteni i u ratu oštećeni spomenici).*

Imajući u vidu važnost ovih dobara u kulturno-historijskom, ekonomskom i drugom pogledu, nužna je njihova sanacija i stručna restauracija.

Literatura i izvori:

1. Dr. O. Bakić, Marketing menadžment turističke destinacije, Ekonomski fakultet, Beograd 2002.
2. Megan Epler Wood, Ekoturizam: principi, postupci i politike za održivost, Beograd 2002.
3. Dr. B. Vukonić i Mr. K. Keča, Turizam i razvoj: Pojam, nančela, postupci, Mkrorad, d.o.o. i Ekonomski fakultet, Zagreb 2001.
4. Dr. A. Dulčić, Upravljanje razvojem turizma, Mate, d.o.o. Zagreb 2001.
5. H. Kurtović, Medjunarodni turistički promet kao faktor valorizacije turističkih vrijednosti BiH, doktorski rad, Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru, Ekonomski fakultet Morstar 2000.
6. M. Sejdinović, Statistika u turizmu, Tuzla 2004.
7. Dr. M. Kikanović, M. Franković i dr., Studija "Prirodne i historijske vrijednosti Tuzlanskog kantona", Ekonomski institut Tuzla 2001.
8. Dokumentacija Federalnog zavoda za statistiku.